

Ana Vogrinčič Čepič

Knjižnica kot (tretji) prostor: družbeni učinki prostorskih praks

Problematizacija koncepta ob primerjavi izposojevalnih knjižnic 18. stoletja in sodobnih javnih knjižnic

RABE PROSTORA V KNJIŽNIH IZPOSOJEVALNICAH 18. STOLETJA

Upodobitev Georgiane Jane Keate iz leta 1789 (Slika 1), ki prikazuje knjižno izposojevalnico Johna Halla v angleškem letovišču Margate, nepoučenim praviloma vzbuja začudenje. Prostor prej spominja na večnamensko dvorano za družabna srečanja in v njem komajda zaznamo knjige. Ampak v resnici Hallova ni bila nobena izjema med takratnimi izposojevalnicami. T. i. *circulating libraries* so praviloma ponujale pester repertoar storitev in so bile le redko zgolj in samo izposojevalnice.

Slika 1: Georgiana Jane Keate: *Hallova knjižnica v Margateu, 1789*

Angleško-slovenski slovar bibliotekarske terminologije prevede *circulating libraries* kot izposojevalne knjižnice, torej tiste, katerih zbirka je – za razliko od čitalniških – *kročila* med strankami. Dodati velja, da so bile to plačljive lastniške knjižnice, ki so delovale profitno: za izposajo je bilo treba plačati in s tem je nekdo služil. To so bile osrednje literarne institucije v Angliji 18. in 19. stoletja. Poznali so jih tudi drugod (dokumentirano vsaj v Evropi, Ameriki in v kolonijah), vendar Anglija 18. stoletja predstavlja tisti družbeno-zgodovinski kontekst, kjer lahko najprej govorimo o popularizaciji in komercializaciji bralne kulture, predvsem v navezavi na razcvet romana.¹ Izposojevalne knjižnice so pri tem odigrale ključno vlogo, saj so delovale kot osrednji distribucijski kanal, ki je ljudem, ki si sicer ne bi mogli privoščiti knjig, omogočil dostop do čtiva za precej nižjo ceno. V tem smislu so bile še najbližje javnim knjižnicam, ki so se vzpostavile v drugi polovici 19. stoletja.² Po mnenju večine raziskovalcev³ so se *circulating libraries* pojavile kot stranska veja založniškega oz. knjigarniškega⁴ posla že v 17. stoletju, potem pa sčasoma razvile kompleksen profesionalni aparat z izdelanim sistemom pravil, s tipologijo članarin, s katalogi itd. Prve samostojne in uradno evidentirane izposojevalne knjižnice viri umeščajo v dvajseta leta 18. stoletja, razcvetele pa so se zlasti z vzponom romana v štiridesetih letih 18. stoletja, z valom romanesknih uspešnic na čelu z Richardsonovima *Pamelo* in *Clariso*.⁵ V Angliji naj bi konec 18. stoletja poslovalo kar okoli tisoč takih knjižnic; predvsem v večjih krajih in letoviščih, pri čemer so imele nekatere na voljo do 20.000 knjig, manjše pa samo okoli 200.⁶ Izposojevalnice so slovele predvsem po ponudbi (lahkotne in zabavne) fikcije,⁷ zato so zelo hitro postale tarča moralno-paničnih komentarjev, ki so izražali skrb zaradi domnevno škodljivih učinkov takšnega branja.⁸ R. B. Sheridan izposojevalnice v svoji

1 Gl. Richetti, *The Cambridge Companion*; Warner, *Novels on the Market*; Keymer&Sabor, *Pamela in the Marketplace*; Vogrinčič, *Družabno življenje romana*.

2 V tem času je seveda delovala še cela vrsta knjižnic drugačnih profilov – samostanske, župniške, univerzitetne, klubske oz. naročniške in zasebne, ki so imele precej bolj selektivno klientelo, medtem ko je bila izposojevalna knjižnica odprta za vsakogar, ki je bil pripravljen plačati. Za vpogled v zgodovino knjižnic gl. mdr. Battles, *Library. An Unquiet History*; Murray, *The Library. An Illustrated History*; Campbell, *The Library. A World History*.

3 McKillop, »English circulation libraries«; Taylor, *Early Opposition to the English Novel*; Hamlyn, »Eighteenth-Century Circulating Libraries in England«; Kelly, *Early Public Libraries*; Kaufman, »In Defense of Fair Readers«.

4 Allan, »The Advantages of Literature«, 103. Kar nekaj primerov v 17. stoletju dokumentira izposajo knjig tudi v kavarnah (gl. npr. Ellis, *The Coffee House*; Cowham, *The Social Life of Coffee*).

5 Samuel Richardson: *Pamela, or Virtue Rewarded*, 1740; *Clarissa, or, the History of a Young Lady*, 1748. Gl. Jacobs, »Eighteenth-Century British Circulating Libraries«.

6 Gl. Erickson, *The Economy of Literary Form*, 135. Različni avtorji sicer navajajo različne številke; gl. Hamlyn, »Eighteenth-Century Circulating Libraries in England«; Kelly, *Early Public Libraries*; Raven, »From Promotion to Proscription«.

7 Za deleže gradiva po žanrih gl. Jacobs, »Eighteenth-Century British Circulating Libraries«, in Erickson, *The Economy of Literary Form*; romani naj bi dosegali tudi do 70% celotne ponudbe.

8 Prednjačila je skrb, da ne bi prišlo do posnemanja neprimernih dejanj junakov oz. junakinj. Romani, *novels*, so bili namreč *novi* prav v tem, da so v preprostem jeziku opisovali življenjske zgodbe »navadnih ljudi«, polnokrvnih posameznikov srednjega razreda v aktualni tedanjosti,

komediji *The Rivals* (1774) označi za »evergreen tree of diabolical knowledge«, »zimzeleno drevo vražjih domislic«. Ne le, da so ponujale sumljivo čtivo, pač pa so ga ponujale tako rekoč zastoj,⁹ s tem pa kar najširši množici, v kateri so (kot je razvidno tudi iz likovnih upodobitev) prevladovala bralke. Te so bile tudi glavne stranke izposojevalnih knjižnic in so sploh veljale za največje žrtve kvarnega učinka fikcije.

A kljub priljubljenosti izposojanja in rastočemu številu bralstva je bilo voditi izposojevalno knjižnico tvegan podvig. To je bil ključni razlog, da izposojevalne knjižnice niso bile samo kraj izposoje, pač pa so se povezovale s celo vrsto drugih poslov, kar je narekovalo tudi njihovo prostorsko politiko. Thomas Wilson v svojem izjemno popularnem priročniku iz leta 1797 – *The Use of Circulating Libraries Considered; with Instructions for Opening and Conducting A Library either upon a Large or Small Plan* – izrecno odsvetuje odpiranje izposojevalne knjižnice brez kakega »varnega« spremljevalnega programa.¹⁰ Praviloma so ostale povezane vsaj s papirništvom in knjigotrštvom, na kar kažejo tudi oglasi oz. poslovne vizitke, pogosto pa so zrastle v prave male literarne konglomerate in same izdajale romane po okusu bralcev.¹¹ Ampak največkrat so delovale kot maloprodajne trgovine, kjer so ob papirniških lahko ponujali tako rekoč vse mogoče artikle: od bolj luksuzne darilne galanterije (nakita, denarnic, svile in klobukov), do zdravil in tudi povsem prozaičnih vsakdanjih potrebščin (glavnikov, dežnikov, mil, parfumov, sprehajalnih palic, pahljač, čaja, tobaka), pogosto po so bile naprodaj tudi sladkarije in celo špecerija.¹² Sodeč po naslovnici kataloga izposojevalne knjižnice v Bedfordu z začetka 19. stoletja, si je bilo mogoče tam ob kartah in pudru za lase kupiti tudi prvovrsten limonin kis, vse vrste rib in mleto teletino (Slika 2).¹³ Če sklepamo po zadnji strani kataloga, so imeli na voljo tudi številčen seznam zdravil oz. drogerijskih izdelkov (Slika 3).

---

s katerimi se je vzhajajoča buržoazija lahko poistovetila. Prikazovali so prepričljivo, četudi fikcionalizirano realnost, ki je le mestoma prestopala meje verjetnega, a je bila ravno zato toliko bolj »nevarena« v vlogi zgleada, še posebej zaradi pogosto prvoosebne pripovedi, ki je še podčrtovala identifikacijsko moč takšne literature. Za podrobno analizo t.i. bralne moralne panike ob razcvetu romana v Angliji 18. stoletja gl. Vogrinčič, »The Novel-Reading Panic«; za značilnosti angleškega romana 18. stoletja gl. mdr. Watt, *The Rise of the Novel*; Davis, *Factual Fictions*; Warner, *Licensing Entertainment*.

9 Za letno članarino, ki je približno ustrezala ceni enega romana, naj bi član v enem letu prebral toliko romanov, da bi njihova cena v seštevku stokrat preseгла vsoto vpisnine (Wilson, *The Use of Circulating Libraries Considered*).

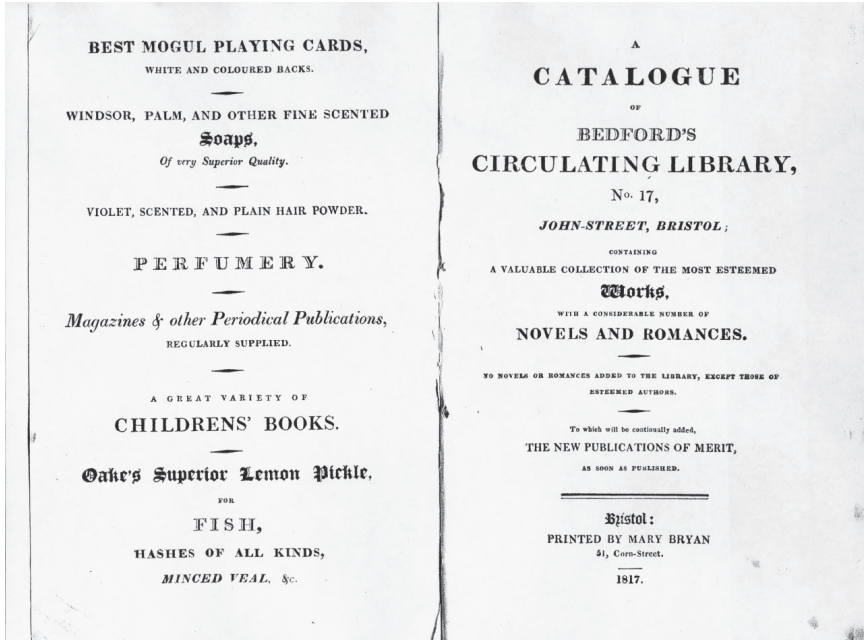
10 V: Skelton-Foord, »Economics, Expertise, Enterprise«, 137, 148.

11 Znamenit primer takšne knjižnice je bilo podjetje bratov Noble, ki je izdajalo anonimna dela ženskih avtoric (Jacobs, »Eighteenth-Century British Circulating Libraries«, 2–9).

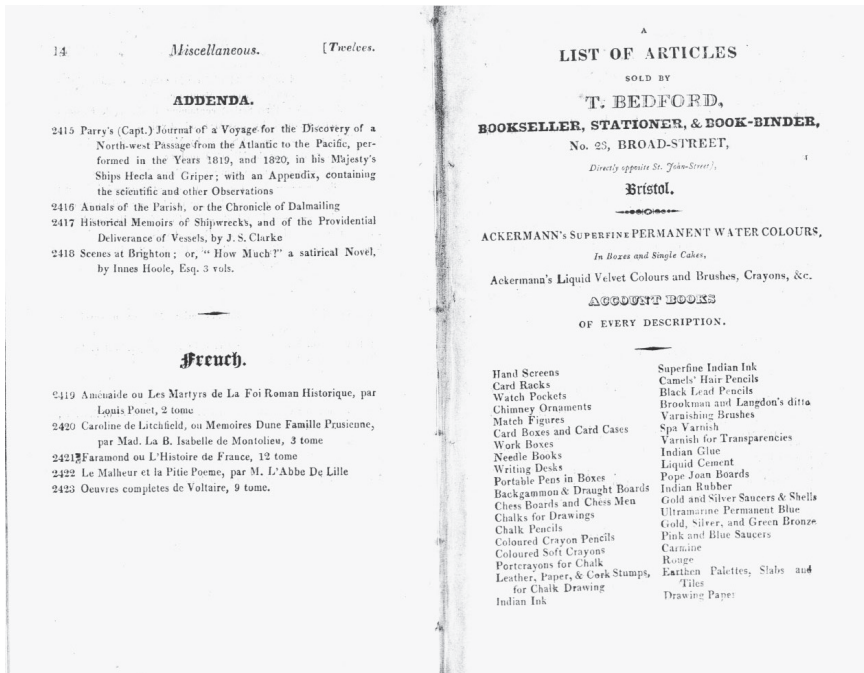
12 Hamlyn, »Eighteenth-Century Circulating Libraries in England«, 205.

13 Naslovnica jasno pokaže tudi, kako so z jasnim zavedanjem spornega ugleda romanov posebej podčrtali kvaliteto svoje zbirke in svojo knjižno ponudbo oglaševali kot najboljšo možno.

Slika 2

Slika 3

Sliki 2 in 3: Naslovnica (slika 2) in zadnja stran (slika 3) kataloga Bedfordove izposojevalne knjižnice v Bristolu, 1817

Mnoge izposojevalne knjižnice so bile zato prostorsko organizirane kot (nekakšne) trgovine, kjer so stranke prodajalcu za pultom naročale želene artikle – od knjig, ki so si jih želele izposoditi in so jih izbrale preko kataloga, pa do sirupa in tablet (Slika 4). V izposojevalnih knjižnicah 18. stoletja knjige praviloma niso bile prosto dostopne; ponekod so bile obiskovalcem praktično skrite; drugje so se lahko sprehajali med policami, a gradivo so smeli izbrati le ob spremstvu uslužbenca. Vendar pa to ni v ničemer oviralo intenzivne izrabe teh prostorov v raznotere, predvsem družabne namene. Mnoge so izkoristile potencial klientele, ki jo je tja privabljala heterogena ponudba, in so svoj repertoar storitev obogatile še s ponudbo družabnega programa in prostorov za druženje, npr. čitalnic za prebiranje periodike, kjer so ponekod postregli tudi s kavo, čajem in prigrizki (Slika 5). Če ne drugega, so se obiskovalci družili v osrednjem prostoru, ob pultu in policah.

Figure 10. 'The Library'. Coloured aquatint by Ackermann, 1813.

Slika 4: Ackermannova podoba izposojevalne knjižnice v Scarboroughu, 1813

Prostornejše izposojevalnice so gostile tudi s knjigo in branjem povsem nepovezane oblike družabnosti in prostočasje, ki so zabrisovale literarno naravo institucije. Nazorno to pokaže prav upodobitev Hallove knjižnice v Margateu (Slika 1), kjer so dejansko prirejali ples, maškarado, koncerte, družabne igre, loterijo, celo predstave in opero, in temu ustrezno odpiralni čas podaljšali daleč v noč. Dvorana na sliki naj bi skupaj z zunanjo *piazza* sprejela od 300 do 400 ljudi, vsaj tako je oglaševala turistična brošura *The New Margate Guide*. Natančen pregled slike razkrije vrsto podrobnosti: v ospredju dva gospoda bereta časopise, večina se jih sprehaja in pogovarja, otrok se igra s psom, mladenič vadi plesne korake, deklica se na klopci zabava z igračo.

Na policah je mogoče opaziti knjige, ampak več zanimanja vzbujajo vitrine s srebrnino in izložba z igračami.¹⁴

Glavni razlog za večnamensko naravo izposojevalnih knjižnic je seveda tičal v dobičku.¹⁵ A učinki so bili večpomenski in v svoji sporočilnosti tudi nasprotujoči, kar je močno zaznamovalo takratno bralno kulturo. Sopostavljanje romanov in »špecerije« je poudarjalo potrošno naravo čtiva, obenem pa je prav umestitev literature med profane izdelke vsakdanjega življenja branje učinkovito udomačevala kot dostopno in vsakdanjo prakso – tako rekoč kot potreščino. Hkrati je raba knjižničnih prostorov za lahkotno zabavo postavljala branje ob bok drugim oblikam prostočasa; knjige so postale kulisa glasbenim nastopom, srečelovom in kartanju. Tovrstna družabnost je pomembno prispevala k povnanjanju in socializaciji bralne izkušnje ter omogočila, da so knjige (vsaj s svojo fizično prisotnostjo) nagovorile heterogeno klientelo – od tistih, ki so prišli po kis, do zamaskiranih plesalcev in vnetih bralcev – ter na ta način lažje postajale tema pogovorov.

Izposojevalne knjižnice ostanejo priljubljene vsaj do druge polovice 19. stoletja, ko jih začnejo počasi vendarle zamenjevati z novim zakonom vzpostavljene javne, nekomercialne knjižnice.¹⁶

Izposojevalna knjižnica seveda ni prvi tip knjižnice, ki funkcionira tudi kot družabni center. Že aleksandrijska knjižnica, *Museum*, je med drugim

Plate 11 Engraving of Thomas Wright's Circulating Library, Exeter Court, off the Strand, mid-1700s. Oxford, Bodleian Library, Douce Portfolio 139, no. 303

Slika 5: Fullettova gravura izposojevalne knjižnice Thomasa Wrighta v Londonu sredi štiridesetih let 18. st.

¹⁴ Erickson, *The Economy of a Literary Form*, 129.

¹⁵ Topliški kraji, kakršen je bil recimo Bath, so pogosto za skupno ceno kombinirali obisk kopališča oz. t.i. pump room, tj. sobe z vrelecem zdravilne mineralne vode, in izposajo v knjižnici.

¹⁶ Nekatere *circulating librarires* sicer obratujejo še globoko v 20. stoletje. Znamenita Bootsova knjižnica (*Boots Book Lovers' Library*), ki je obratovala v okviru še aktualne verige trgovin Boots, je delovala vse do l. 1966 (Wilson, »Boots' Book-lover's Library«).

delovala kot raziskovalna ustanova, šola in muzej; pa tudi nekatere antične terme, npr. Karakalove, so imele pridruženo knjižnico,¹⁷ in renesančne knjižnice so bile ravno tako prostor druženja in konverzacije. Vendar se *circulating libraries* 18. stoletja odprejo primerjalno najširši in najbolj heterogeni javnosti dotlej in imajo zato tudi ključen pomen v popularizaciji branja. Po svoji vlogi, učinku in delovanju so zato najbolj relevantne za primerjavo s sodobnimi splošnimi knjižnicami, zaradi svoje komercialne narave pa predstavljajo tudi najbolj smiselno izhodišče za zgodovinsko razpravo o knjižnicah kot tretjem prostoru.

Zgodovinsko gledano so bile knjižnice v seštevku torej pogosto glasni in družabni prostori. Šele javna knjižnica 19. stoletja se umakne v tišino in porodi »knjižnico kot mavzolej; tiho počivališče knjig, prostor miru in kontemplacije, branja in študija«. ¹⁸ To je model, ki skozi 20. stoletje obvelja kot referenčen, kot tista prava knjižnična knjižnica, v primerjavi s katero se zdijo »ne-knjižnične« vse, ki od tega odstopajo. Nič čudnega torej, da pregled sodobnih knjižničnih interierjev (tako kot pogled na Hallovo izposojevalnico), tolikokrat spremljajo komentarji, kakršen se zapiše tudi Shannon Mattern: »Današnja knjižnica sploh ni videti kot knjižnica!«. ¹⁹

SODOBNI INTERIERJI SPLOŠNIH JAVNIH KNJIŽNIC

Prostorska večnamenskost izposojevalnih knjižnic 18. in 19. stoletja spominja na prakso delovanja sodobnih javnih knjižnic. Kratek pregled knjižnične arhitekture 21. stoletja hitro pokaže, da se knjige opazno umikajo ljudem (Slika 6).²⁰ Knjižnice so postale predvsem prostor preživljanja časa v različne namene – študijske, delovne, družabne, prostočasne. V skladu s tem knjižnica deluje kot živ organizem, ki mora ob čitalniškem delu in bolj ali manj tihih »conah« za različne vrste dela ponuditi tudi prostor za posedanje z udobno sedežno garnituro in t. i. kavarniški del ali pa vsaj kotiček za prigrizke z obveznim kavomatom. Podobno kot pri Hallovi večnamenski knjižnični sobani je vsaj del interierja zamišljen kot odprt prostor s potencialom za preobrazbe, kamor se vsebine šele sprti vpisujejo – po potrebi, priložnosti ali navdihu. Velike sprejemne avle se tako spremenijo v prireditveni ali razstavni prostor, kjer se odvijajo literarni večeri in predavanja, diskusije ali tečaji ipd.²¹ Pogost

¹⁷ Hall, »Adventures«.

¹⁸ Pettegree, »The Renaissance Library and the Challenge of Print«, 81.

¹⁹ *The New Downtown Library*, ix.

²⁰ Warpole, *Contemporary Library Architecture*; Roth, *Library Architecture*, gl. tudi spletno stran *Designing Libraries in The Future of the Public Library*.

²¹ Prilagodljivost prostora je sploh ena od najpogosteje poudarjenih smernic prostorske politike knjižnic (gl. npr. Freeman, *The Library as Place*, 4, 8, »Future library – a fascinating mystery«, povzetek helsinške konference o prihodnosti knjižnic, ki se je l. 2011 osredotočila prav na dizajn in funkcionalnost in »About designing libraries«, povzetek referatov s konference *Reshape: Designing the Future of the Library*, 2016.)

komentar, da današnje knjižnice sploh niso videti kot knjižnice, moramo zato brati predvsem v luči odmika od tradicionalnega, na knjigo osrediščenega interierja, pa tudi v luči precej svobodne arhitekture. Večina novozgrajenih sodobnih javnih knjižnic se centralno odpira v več nadstropij, ki jih povezujejo dvigala in tekoče stopnice, in so grajene okrog atrija, kar omogoča kar največ naravne svetlobe. Površine so svetle, veliko je stekla oz. oken do tal in vhod stoji na ravni ulice, da olajša pretok ljudi (Slika 7).²²

Slika 6: Študijski center Ryerson, Toronto, Kanada, 2015

Slika 7: Knjižnica v Maranello v severni Italiji, 2011

²² Warpole, *Contemporary Library Architecture*, 14, 15, 26. Za nazorno primerjavo arhitekture tradicionalnih in sodobnih knjižnic gl. Black in Dahlkild, *Library Design*.

Ključni razlog za preobrazbo knjižnic so, kot vselej, gotovo družbene spremembe, predvsem tehnološka modernizacija oz. temu ustrezná prilagoditev knjižničnih storitev in uporabniških praks. Že prihod računalnikov in multimedijske opreme je zahteval adaptacijo, ureditev audio- in filmotek, zagotovitev računalniških učilnic itd. Digitalizacija je odprla svet virtualnih baz podatkov, obenem pa je močno preobrazila samo naravo dela. Vsaj zadnjih deset let novodobni prekarci brez pisarn, ki delajo nomadsko,²³ kolonizirajo knjižnice kot svoj službeni prostor in tja prihajajo s svojimi napravami, kar tudi spreminja njihovo prostorsko politiko. Nenehna dosegljivost preko mobilnih telefonov zabrisuje meje med delom in prostim časom, med javnim in zasebnim. Nova realnost spaja delo in prosti čas, saj nas omreženost drži v stanju stalne pripravljenosti na službene in zasebne pozive.²⁴ Internet je danes resda marsikje brezplačen, a krajev, kjer bi lahko za nedoločen čas v miru sedeli in delali, pri tem pa vam ne bi bilo treba nič trošiti, ni veliko. Rastoča izobraževalna in socialna vloga knjižnic njihov prostor izrecno odpira v heterogene rabe. Vse to načrtovalcem, razumljivo, predstavlja velik izziv. Od preloma tisočletja je izšlo kar nekaj študij, ki so se poglobljeno lotile prostorske problematike knjižnic prav z arhitekturnega in dizajnerskega vidika,²⁵ in dejansko smo bili od sredine devetdesetih pričá pravemu razcvetu knjižnične arhitekture – tako prenovam kot novogradnjám. Leckie in Hopkins navajata, da v Severni Ameriki še nikoli ni bilo toliko sredstev namenjenih prav gradnji ali obnovi osrednjih knjižnic;²⁶ podobno renesanso je doživel del Evrope, zlasti sever in zahod.²⁷ Tudi pri nas se lahko pohvalimo s številnimi novogradnjami in renovacijami: v času od leta 2000 do 2011 smo na novo zgradili deset javnih knjižnic, tako da ima danes tako rekoč vsako večje slovensko mesto sodobno knjižnično stavbo.²⁸ Knjižnice so opazno postale vidnejši del mestne podobe, celo pravcate turistične atrakcije.²⁹ To govori o okrepljenem pomenu fizičnega prostora knjižnic tudi v vse bolj digitaliziranem svetu oz. – prav zaradi njega. Kljub temu da digitalizacija dejansko odpira možnost e-knjižnice in s tem odpravlja nujnost fizičnega dostopa do gradiva, so se bojazni o zatonu zidanih

23 Gl. Ciolfi & de Carvalho, »Work Practices«, 119–136.

24 Conley, *Elsewhere*.

25 Gl. Warpole, *Contemporary Library Architecture*; Roth, *Library Architecture + Design*; Khan, *Better by Design*; L. Watson, *Better Libraries*; Schmidt, »On Library Architecture«; Black in Dahlkild, *Library Design*; tej temi je posvečena tudi vrsta spletnih portalov, mdr. *New Library Buildings in Europe*, ter že omenjena stran *Designing Libraries*.

26 »Public Place«, 327.

27 Gl. Warpole, *Contemporary Library Architecture*.

28 Nova Gorica (2000), Ptuj (2000), Novo Mesto (2001), Murska Sobota (2004), Domžale (2005), Velenje (2005), Šentjur (2006), Grosuplje (2007), Kranj (2011), Celje (2016). Tudi Mestna knjižnica Ljubljana je v zadnjih treh letih prenovila oz. na novo zgradila tri enote.

29 Arhitekturni kritik Trevor Boddy v tematski številki *Architectural Review* knjižnicám napoveduje t. i. Bilbao efekt. V tem slogu se oglašuje l. 2001 na-novo-odprta javna knjižnica v Nashvillu, ki nad vhodom sporoča: »A city with a great library is a great city« (Mesto s krasno knjižnico je krasno mesto). V Birminghamu je ena osrednjih atrakcij prav leta 2013 odprta javna knjižnica; podoben status uživata nova knjižnica v Aarhusu (2015) in Ghentu (2017); prihodnje leto se obeta otvoritev v Helsinkih.

knjižnic – in ni jih bilo malo,³⁰ izkazale za zgrešene. Za odvečne so se pokazale kvečjemu te bojazni same.

Vrsta raziskav je že razmeroma hitro pokazala, da se je raba knjižnic s posvojitvijo novih tehnologij kvečjemu povečala, mestoma celo podvojila ali potrojila.³¹

Nove informacijske tehnologije povečujejo, ne pa zmanjšujejo vlogo knjižnic, saj predstavljajo še eno orodje, vir oz. storitev, ki jih knjižnice ponujajo javnosti. Knjižnica se je opolnomočila kot centralizirana lokacija, ki kombinira nove informacijske tehnologije s tradicionalnimi oblikami znanja v na uporabnika osredotočenem, storitveno bogatem okolju. (Leckie in Hopkins, »The Public Place of Central Libraries«, 359)

To se je zgodilo kljub temu, da je ljudjem danes veliko več informacij preko spleta na voljo tudi od doma. A knjižnice vendar niso samo prostor dostopa do informacij. »Dejstvo, da imaš doma kavni avtomat, še ne pomeni, da ne boš redno zahajal v kavarne.«³² Knjižnica je še vedno tudi shramba knjig in zakladnica dokumentov, a bolj kot kadarkoli prej je postalo jasno, da ljudje hodijo v knjižnice tudi zaradi boljše izkušnje dela, zaradi vzdušja in številnih, t. i. neknjižničnih storitev. Med slednjimi se je kot glavni adut artikuliral prav prostor kot tak.

To spoznanje je (ob že omenjenih študijah, ki so se osredotočale predvsem na adaptacijo prostora novim tehnologijam) lansiralo vrsto razprav (in tudi raziskav) o socialnih in psiholoških učinkih knjižničnega prostora.³³

V dobi svetovnega spleta uporabniki hodijo v knjižnico tudi zaradi enkratnega ugodja nekakšne javne zasebnosti, »biti sam, a hkrati del skupnosti«, pri čemer dejstvo, da v knjižnici »biti sam« velja za družbeno sprejemljivo, nikakor ni nepomembno.³⁴ Ob sodobno oblikovanih, estetskih in udobnih prostorih je ena od glavnih privlačnosti delovna atmosfera kolektivne tišine: v družbi z ostalimi »sotrpini« marsikdo lažje dela. Po anketah sodeč so mnogi študentje hvaležni prav za socialno interakcijo, ki jo omogoča

30 Gl. npr. Lancaster, »Second Thoughts«, ali Carlson, »Deserted Library«. Po tej razlagi naj bi transformativna moč spleta pripeljala do brezpapirne družbe in zapuščenih knjižnic. Lancaster je sicer skoval izraz *paperless society* že davnega leta 1978, v eseju dvajset let kasneje pa obžaluje prav učinek tehnologije na knjižnične storitve. Strah pred opustelimi knjižnicami kljub očitno drugačnim trendom še danes izražajo zlasti nekateri avtorji, ki v prihodu e-knjige vidijo zaton civilizacije (gl. npr. Birkerts, *Gutenberg Elegies*; Ulin, *Lost Art of Reading*, itd.).

31 Shill in Tonner, »Creating a Better Place«, in »Does the Building Still Matter?«, Demas, »From the Ashes of Alexandria«; Fisher, Saxton, Edwards, Mai, »Seattle Public Library«; Mann, »The Research Library as Place«, gl. tudi spletni portal *Designing Libraries for 21st Century*.

32 Frischer, »The Ultimate Internet Café«, 51.

33 Ob omenjenih še Ranseen, »The Library as Place«, Fister, »Common Ground«, Osburn v Elmborg, »Libraries as the Spaces Between Us«, 338.

34 Demas, »From the Ashes of Alexandria«, 29; Greenhalgh in Worpole, *Libraries in a World of Cultural Change*, 52.

kombinacija knjižnice kot študijskega in družabnega prostora.³⁵ Prav zato, ker je v sodobnem komunikacijskem onesnaženju prava tišina »ogrožena vrsta«, jo je še toliko pomembneje zagotoviti vsaj v javni knjižnici, kjer pa še zdaleč ni več samoumevna (kar je veljalo tudi v večjem delu 20. stoletja).³⁶ V knjižnice namreč (v slogu nekaterih zgodovinskih predhodnic) izraziteje vstopajo nove vsebine in živo dogajanje.³⁷

Knjižnica postaja »visoko kakovostno srečevališče«, kraj druženja ljudi, idej in kultur, in kot taka konkurira, če ne celo izpodriva knjižnico kot zbirko knjig.³⁸ Če v iskalnik *Google* vnesete »the future of public libraries«, naletite na kopico povezav do člankov, ki večinoma govorijo o knjižnicah brez knjig.³⁹ Zato ne čudi, da se je pojavila vrsta predlogov za nova poimenovanja knjižnic, ki skušajo zaobjeti njeno multiplo identiteto in poudariti njen dinamični, kreativen, sodobni profil: od »živega laboratorija«, »družabnega in informacijskega centra«, *mediaspace*, do »templja znanja«, »palače človeške misli«, »kulturnega centra«, »raziskovalnega središča« in »super-knjižnice«.

Do tu se morda vse skupaj še bere kot zgodba o uspešni preobrazbi knjižnic v skladu z modernizacijo, informatizacijo, novimi delovnimi stili in družabnimi praksami. Vendar gornje ugotovitve ne kažejo celotne slike. Veljajo namreč predvsem za velike, nove ali prenovljene oz. dograjene knjižnice, za finančno zahtevne projekte, pri katerih je knjižnična stroka v sodelovanju z arhitekti in idejnimi načrtovalci premišljeno integrirala nove tehnologije v svoj prostorski in programski profil.⁴⁰ Take javne knjižnice so v resnici izjemno priljubljene, množično obiskane in uporabljane. A to nikakor ne velja za vse. Marsikje so zlasti majhne knjižnice v odročnih krajih pozabljene zastarale.

To postane očitno ob nastopu gospodarske krize, ko so predvsem v Veliki Britaniji, pa tudi v ZDA in Kanadi ob sicer izrazitem revoltu prebivalcev pozaprlji številne lokalne knjižnice. V Veliki Britaniji so jih med letoma 2011 in 2015 ukiniteli kar 343; 8000 ljudi je izgubilo službe. V načrtu naj bi bil umik še sto enajstih entot.⁴¹

Simptomatično je, da se kljub očitnemu uspehu novih knjižnic in jasnim znakom učinkovitega soobstoja virtualne in zidane knjižnice v opravičevanju zapiranj krizni diskurz sklicuje na dokazano zmoten mit o odvečnosti knjižnic

35 Demas, op. cit., 29–33.

36 Freeman, »The Library as Place«, 5. Nekateri avtorji v zvezi s tem predlagajo stopenjsko ločevanje med »tihimi« in (zgolj) »tišjimi« prostori knjižnice, *silent in quiet* (Pettersson, *Library as Space*, 60–61).

37 Demas že leta 2002 v analizi 182 na novo zgrajenih oz. prenovljenih knjižnic v ZDA navaja, da jih 17% ponuja t.i. ustvarjalne laboratorije, 20% jih ima avditorij, 25% vključuje umetniško galerijo, 32% kavarno, 53% seminarske sobe, 83% pa konferenčne dvorane (Demas, »From the Ashes of Alexandria«, 32).

38 Warpole, *Contemporary Library Architecture*, 54.

39 Spinks, »The Future of Libraries«, *Good*, 4. 1. 2015; Kaser, »The Library of the Future«; Agresta, »What Will Become of the Library?«; Resnick, »What the Library of the Future Will Look Like?«; Rock, »The Future of Libraries«.

40 Freeman, »The Library as Place«, 2.

41 »350 libraries have closed«, *Daily Mail Online*, 29. 3. 2016.

v e-dobi, ki naj utemelji zmanjševanje investicij v fizične knjižnice (oz. njihovo združevanje, nadomeščanje profesionalnega kadra s prostovoljci ipd.).⁴² Tudi če bi tehnologizacija in omreženost domov res zmanjševala njihov pomen, bi knjižnice še vedno ostale usodnega pomena za vse tiste brez dostopa do spleta in brez računalnika.⁴³

A veliko usodnejše kot tehnologija knjižnice ogroža upad denarne podpore, zaradi česar se ne morejo uspešno prilagoditi novim uporabniškim potrebam. Dejstvo je namreč, da stroški upravljanja knjižnic naraščajo: stane tehnično-infrastrukturalna adaptacija prostorov, stane nabava raznolikih formatov materialov, stanejo licence in vzdrževanje naprav, stane (do)izobraževanje knjižničnega osebja in stane tudi izobraževanje uporabnikov.⁴⁴ A četudi drži, da bo – kot zapiše Demas – »v kiberdobi resnični prostor in vabljiva arhitektura pomembnejša kot kadarkoli prej«,⁴⁵ Jenkins v analizi zapiranja knjižnic v Veliki Britaniji ugotavlja, da jih pokoplje predvsem pomanjkanje sredstev za ustvarjanje živega programa. »Moč post-digitalne dobe je v živem stiku, ne v knjigah, pač pa v bralcih, v njihovem srečevanju in povezovanju ob skupnih izkušnjah.«⁴⁶ Do enakih zaključkov pride Meyer, ki spremlja položaj javnih knjižnic v Ameriki: »Obstaja empirični dokaz, da knjižnice, ki dobijo več sredstev, privabijo več ljudi. Če vlada vanje ne investira, čemur smo priča vse od leta 2009, jim obisk upade.«⁴⁷

Ampak kriza relativizira tudi uspeh sodobnih velemestnih javnih knjižnic, ki imajo sicer več sredstev za vzdrževanje »živih laboratorijev«. Njihov heterogeni profil se v času okrepljene komercializacije in privatizacije sooča predvsem z izzivom ohranjanja *javnega* javne knjižnice.

KOMERCIALIZACIJA IN PRIVATIZACIJA JAVNEGA PROSTORA

Velike investicije v knjižnico kot urbano atrakcijo, opremljeno z najnovejšo tehnologijo, pogosto zamegljijo spremljajoče politično-ekonomske vplive na status knjižic. Na to v članku z naslovom *The Public Place of Central Libraries: Findings from Toronto and Vancouver* leta 2002 odmevno opozorita Gloria Leckie in Jeffrey Hopkins. V njem na primeru dveh največjih javnih knjižnic v Kanadi artikulirata pomen, funkcijo in učinke knjižnice kot javnega prostora in pokažeta na tendence, ki (lahko) to vlogo spodkopljejo. Ob tem zapišeta:

42 McFernan, »Library Whingers«.

43 Bellamacina, »We can't lose public libraries«.

44 »The Public Place«, 2002.

45 »From the Ashes of Alexandria«, 44. Knjižnični ambient seveda nikoli ni bil nepomemben: francoski učenjak in bibliotekar Gabriel Naudé je že l. 1627 v najstarejšem znanem traktatu o organiziranju knjižnice, *Advis pour dresser une bibliothèque*, velik pomen pripisal prav dizajnu in dekoraciji.

46 Jenkins, »Libraries Are Dying«.

47 »Fewer Americans are Visiting Local Libraries«.

[O]be knjižnici ustrezata normativnim idealom uspešnega javnega prostora in predstavljata pomemben vir v vse bolj informatizirani ekonomiji znanja, a njuno večplastno vlogo uspešnega javnega prostora ogrožajo interesi zasebnega trga, ki spodkopavajo ideološko osnovo same institucije. (Leckie in Hopkins, »The Public Place«, 326)

Leckie in Hopkins mislita javno knjižnico v luči habermasovske javne sfere, tj. kot inherentno demokratično, nevtralnno in inkluzivno institucijo, ki igra ključno vlogo v javnem življenju: deluje kot prostor javne komunikacije, je promotor, generator in osrednji proizvod javne kulture, materialni izraz pomena znanja v družbi in skupnih vrednot (itn.).⁴⁸ Ampak postindustrijska družba poznega kapitalizma s potrošništvom kot dominantno ideologijo spreminja tudi naravo javnega, javnih krajev in institucij.

Mentaliteta »troši & plačaj«, ki ji podlega vse več politikov in državljanov, je sumničava do univerzalnih storitev za vse, zato so se javne institucije, kot so bolnišnice, muzeji, šole in knjižnice, bolj in bolj prisiljene obračati k zasebnim, korporacijskim sponzorjem in komercialnim naložbam, ali celo zasebnim filantropom. Naslanjanje na zasebni kapital se v knjižnicah opazno kaže v vdoru komercialnih storitev in ponudbe v knjižnične prostore. Prodajanje knjig, darilne galanterije, majic, vrečk, skodelic, razglednic, prigrizkov itd. je samo nekaj načinov, s katerimi so se knjižnice prisiljene financirati v času reducirane javne podpore. V tem spominjajo na profitne izposojevalnice 18. in 19. stoletja s povsem drugačno namembnostjo. Javne knjižnice danes stopajo v komercialne posle, ki bi se še pred nekaj desetletji zdeli nezaslišani. Vancouvrska javna knjižnica se je tako denimo povezala s podjetji za sponzorstvo in postala prva knjižnica v Severni Ameriki s podjetniškim logotipom na članski izkaznici.⁴⁹ Mnoge knjižnice so morale pristati na to, da fizični prostor delijo z drugimi, komercialnimi ponudniki; zgoraj omenjene novodobne super-knjižnice so tako pogosto plod poslovnega sodelovanja z zasebnimi partnerji. *Winchester Discovery Centre* je hkrati knjižnica, umetnostna galerija in gledališka dvorana. Še bolj pomenljiv je, že poimensko, primer londonske *Idea Store*, ki združuje javno knjižnico, plesni studio in sobe za poslovne sestanke.⁵⁰

Kljub njihovi priljubljenosti javne knjižnice ogroža prav ideološka preusmeritev od nevtralnih javnih institucij k zasebnim interesom tržne ekonomije. Grožnja je ideološka, ne tehnološka, poudarjata Leckie in Hopkins: v pritisku zasebnih interesov v obliki poblagovljenja, znamčenja in spremljevalnih stroškov. Ob okleščeni vladni subvenciji in naraščajočih stroških informacijskega menedžmenta je tisto, kar zlagoma spreminja identiteto knjižnic, prav odvisnost od zasebnega financiranja.

48 Ibid. Izbrani poudarki so s strani 326–333.

49 Leckie in Hopkins, »The Public Place«.

50 Warpole, *Contemporary Library Architecture*.

Takšna javno-zasebna partnerstva spreminjajo našo javno kulturo na načine, ki jih še ne moremo povsem doumeti,⁵¹ niti predvideti, a dejstvo je, da – kot ugotavljata tudi že Sennett in Harvey⁵² – vstop zasebnega interesa vedno okrepi nadzor in omeji dostop javnosti, s tem pa neizogibno zmanjšuje socialno interakcijo in raznolikost. Knjižnice se (lahko) s tem približajo številnim javno uporabljanim prizoriščem v zasebni lasti, kot so zabavišča in trgovska središča, ki v skladu svojimi hišnimi pravili tako ali drugače omejujejo dostop tistim, ki ne »sodijo tja«, s tem pa prispevajo k družbeni segregaciji, slabijo občutek pripadnosti skupnosti in v temelju zanikajo ključne postavke nevtralnosti in odprtosti »pravih« javnih prostorov. Velike osrednje javne knjižnice bodo sicer povsem verjetno ostale uspešne in obiskovane – a ne nujno tudi povsem javne.⁵³

KNJIŽNICE KOT TRETJI PROSTOR?

Glede na osrednje sporočilo gornje študije močno presenetni, da se Leckie in Hopkins v obravnavi javnosti javne knjižnice navežeta na koncept tretjega prostora, *third place*, kot ga v sociološki klasiki *The Great Good Place* (1989) utemelji Ray Oldenburg in je danes v knjižnični stroki izjemno popularen.⁵⁴ Največ se ga omenja v zvezi z novodobno preobrazbo knjižničnega prostora v nekakšno javno dnevno sobo. Ob iskalnem pojmu »knjižnica, tretji prostor« – naj bo v slovenščini ali v angleščini – se na spletu prikaže morje zadetkov, večinoma spletnih strani knjižnic, ki se (samo)oklicujejo za tretje prostore.⁵⁵ Pozicioniranje knjižnice kot tretjega prostora je tudi del prejšnjega in aktualnega strateškega načrta Mestne knjižnice Ljubljana in direktiva, priporočena s strani razvojnih strategij EU.⁵⁶

Tretji prostor je torej postal nekakšna stalnica v diskurzu o sodobnem knjižničarstvu oz. knjižničnem prostoru, zato preseneča, kako malo je

51 Poletni program branja, ki ga financira neko podjetje, sam po sebi morda še res ne predstavlja grožnje, a je kljub temu del teh istih tendenc. Kako natančno ločiti med komercialno naložbo, ki samo zagotavlja normalno delovanje knjižničnih storitev, in tisto, ki pa dejansko preoblikuje poslanstvo knjižnice v škodo strank in institucije, je težko razložiti, za to potrebujemo več raziskav in več premisleka (Leckie, Hopkins, »The Public Place«, 360).

52 Sennett, *The Conscience of the Eye*; Harvey, *Spaces of Capital*.

53 Leckie in Hopkins s svojim člankom spodbudita razpravo na temo knjižnic kot javnega prostora: leto kasneje izide knjiga J. E. Buschmana *Dismantling the Public Sphere*; leta 2007 pa Leckie in Buschman izdeta zbornik *The Library as Place: History, Community, and Culture*, in se podpišeta pod uvodni članek »Space, Place and Libraries«. Gl. tudi Wiegand v Demas, »Library as Place«.

54 Leckie in Hopkins sicer nikjer v članku ne uporabita izraza tretji prostor, pač pa dosledno govorita le o Oldenburgovem javnem prostoru, kar – namerno ali ne – zabriše problematično naravo javnosti tega tretjega prostora.

55 Gl. npr. »Naj knjižnica postane vaš tretji prostor« (www.vrhnika.si/?m=news&id=7227); Valenčič, »Ideja«; Žibert, »Knjižnica je veliko več kot izposojevalnica knjig«. Angleških strani je seveda še veliko več, o čemer pričajo zadetki v spletnem iskalniku Google, če vanj vnesemo omenjeni termin.

56 *Strategija razvoja slovenskih splošnih knjižnic 2013-2020*.

poglobljene razprave o implikacijah vpeljave tega koncepta v prostorsko politiko knjižnic – ki nikakor ni neproblematična. Sama mislim, da knjižnična stroka idejo tretjega prostora večinoma povzame premalo kritično: razume ga preprosto kot prostor preživljanja časa med domom in službo, prostor vmesnosti med javnim in zasebnim, kot kraj, kjer se človek lahko počuti tako kot doma oz. tako dobro kot doma. Kar ni narobe, je pa preplitko, saj je Oldenburgova ideja sama po sebi precej bolj kompleksna, obenem pa preozka in zato po mojem tudi neustrezna oznaka za knjižnični prostor.

Kot Oldenburg uvodoma sam pove, izraz *third place*⁵⁷ uporabi kot generično oznako za prizorišče neformalnega javnega življenja; tj. za raznotere javne prostore, kjer se ljudje zadržujejo (redno in prostovoljno), ko niso ne doma ne v službi (ki si sicer po pomembnosti in preživetem času delita prvo in drugo mesto), in kjer lahko izkusijo t.i. tretjo dimenzijo življenja, osvobojeno omejitev dela in doma – prostor družabnosti. To je po Oldenburgu ključno ne samo za zadovoljstvo posameznika na mikro-ravni njegovega življenja, pač pa tudi širše in dolgoročno za razvoj skupnosti, odgovorno državljanstvo, za demokracijo, civilno-družbena gibanja itn.

Njegovo opažanje je izrazito vpeto v specifične družbeno-zgodovinske okoliščine Amerike po 2. svetovni vojni in vsakdanjega življenja srednjega razreda v ameriških predmestjih, kjer drugače kot v Evropi zazna izrazito pomanjkanje oz. kar odsotnost neformalnega javnega življenja, ki bi presegalo pasivno potrošnjo. To sta opazila tudi že Jane Jacobs in Richard Sennett, kasneje pa še Robert Putnam.⁵⁸ V tem smislu je Oldenburgovo slavljenje tretjih prostorov klic proti popolni privatizaciji in izolaciji vsakdanjega življenja in po odpiranju v skupnostno, v povezovanje in druženje.

Oldenburg očrta osem glavnih značilnosti tretjih prostorov, kamor uvrsti kavarne, knjigarne, bare, frizerske salone in druga zbirališča v srcu skupnosti, kot se izrazi v podnaslovu knjige.⁵⁹ Prvič, tretji prostor stoji na »nevtralnem ozemlju«, kjer so vsi udeleženci v enakem položaju, nihče ni bolj domač od drugih, nihče ne igra gostitelja (ljudje prihajajo in odhajajo po lastni volji; vsi so dobrodošli). Drugič, je odprt za splošno javnost, ni izključujoč, deluje izenačevalno in povezovalno. Tretjič, osrednja aktivnost je pogovor, konverzacija (izmenjava informacij). Četrto, je zlahka fizično dostopen in tja greš lahko sam, pa boš vedno koga srečal (deluje tudi zvečer in ob koncu tedna, ko ljudje ne delajo). Petič, ima svoje stalne stranke in te so njegov največji adut, ker ustvarijo pravo vzdušje. Šestič, kot prostor je neizrazit in vablivo domačen (zato da se tudi stranke ne morejo vesti pretenciozno).

57 Oldenburg govori o »third place«, ne o »third space«, v slovenščini pa se je striktno uveljavil prevod tretji prostor.

58 Jacobs, *Umiranje*; Sennett, *The Fall*; Putnam, *Bowling Alone in Better Together*.

59 Medtem ko se je izvorni podnaslov leta 1989 glasil: *Cafés, Coffee Shops, Community Centers, General Stores, Bars, Hangouts, and How They Get You through the Day*, kasnejše izdaje leta 1991 in 1997 uporabljajo nekoliko drugačno verzijo: *Cafés, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons and Other Hangouts at the Heart of a Community*.

Sedmič, vzdržuje igrivo, zabavno, sproščeno vzdušje. In osmič, predstavlja dom, stran od doma, nudi psihološko udobje zasebnosti.

Natančno branje pokaže, da je tretji prostor nekaj, čemur ne ustrezajo niti vsi kraji, ki jih v podnaslovu knjige navede avtor sam, in hitro postane jasno tudi nekaj, kar je prevečkrat spregledano: da tretji prostor nastane šele skozi proces soustvarjanja med uporabniki, da se ga skratka ne da ustvariti samega po sebi, pač pa je vselej šele rezultat oz. učinek nenehnega dela; da potrebuje čas in se mora ves čas obnavljati.⁶⁰

A ključno je, da so vsi primeri tretjih prostorov, ki jih navaja Oldenburg, v resnici komercialne institucije, česar Oldenburg sicer sploh ne eksplicira, a velja prav za vse kraje, ki jih obravnava. In čeprav Oldenburg poudarja, da profit ni in ne more biti osrednji motiv vzdrževanja tretjih prostorov, ostaja dejstvo, da gre v osnovi za kraje trošenja za dobiček lastnikov. Zato je seveda razumljivo, da mednje ne uvrsti javnih knjižnic, in to niti v svoji zadnji knjigi na to temo z naslovom *Celebrating the Third Place: Inspiring Stories about the »Great Good Places« at the Heart of Our Communities* (2001), kjer aktualizira svoj seznam, kar je zgovorno, saj so knjižnice v tem času že doživljale svojo preobrazbo in se je o tem tudi precej pisalo. (Pač pa doda še telovadnico in vrtnarijo oz. *garden shop*.)

Če bi vendarle hoteli potegniti neke vzporednice med knjižnicami in izvornim konceptom tretjega prostora, bi jih lažje našli v zgodovini. Oldenbergov tretji prostor veliko bolj ustreza politiki izposojevalnih knjižnic 18. in 19. stoletja, ki so bile v resnici komercialne ustanove in so ob industrializaciji, ki je ločila delo od doma, skupaj s kavarnami in mnogimi drugimi prostočasnimi institucijami dejansko formirale cono družabnosti med javnim in zasebnim.⁶¹

Tudi v sodobnih knjižnicah sicer prepoznamo nekaj lastnosti tretjega prostora. Rečemo lahko, da so stranke med seboj enakovredne, da so prostori odprti in dostopni, da je vzdušje sproščeno in da skuša knjižnica vsaj v nekaterih aspektih delovati kot »dom, stran od doma«. Ostale karakteristike – redne stranke, ki se med seboj poznajo; konverzacija kot osrednji motor dogajanja; igrivo, zabavno vzdušje, pa so mogoče kvečjemu v navezavi na posamične knjižnične storitve oz. aktivnosti, kot so bralni krožki ali druga druženja, kjer se formira redno članstvo in je pogovor v središču, saj so sicer knjižnice tudi dragocen prostor umika, koncentriranega dela v miru in tišini.

60 Kot idealno-tipski se v literaturi kot zgled tretjega prostora pojavljajo fiktivna srečevališča iz televizijskih serij *Na zdravje (Cheers)*, *Prijatelji in Seinfeld* – vsakokrat gre za bar oz. kavarno ali bistro, kjer se redno dobivajo glavni akterji serije.

61 Arenson, »Libraries in Public«, 42–60.

RAZPRAVA

Kljub privlačnosti Oldenburgove ideje je misliti sodobne javne knjižnice na način tako razumljenega tretjega prostora v resnici zaskrbljivoče. Najprej zato, ker je Oldenburgova konceptualizacija javnega prostora preozka za vse, kar mora nuditi sodobna javna knjižnica, predvsem pa zaradi tržne dimenzije, ki jo Oldenburgov tretji prostor nereflektirano implicira. Nekritična navezava knjižnic na tretji prostor daje napačno sporočilo, da je treba misliti knjižnice kot podjetja, ki v času e-gradiv in vsepovsodnega dostopa do interneta tržijo prostor v konkurenci s knjigarnami in kavarnami, celo v konkurenci z udobjem doma, ki v Google eri po svoje ravno tako ogroža teritorij knjižnic. Posledično morajo biti knjižnice bolj privlačne kot *Starbucks* ali *Barnes&Noble*.⁶²

Prav gotovo je treba knjižnico misliti tudi kot fizično privlačen kraj, vendar, kot zapiše Elmborg, »razvijanje komercialnega odnosa do prostora vodi stran od bolj produktivnih načinov zamišljanja knjižnic«. ⁶³ Razumeti prostor knjižnice predvsem v pomenu kavarniške družabnosti ne krepi kvalitet knjižnice kot javnega prostora in ne podčrtuje njene generične specifične. Udoben ambient je mogoče doseči in reproducirati tako rekoč povsod, a to ustvarja abstraktne prostore, ki so izpraznjeni svojega naravnega bistva, kar je po LeFebvru neposredna posledica intervencije kapitala in pomeni le več istega.⁶⁴

Shannon Mattern⁶⁵ v tej zvezi problematizira še eno izrazito tendenco sodobnih javnih knjižnic, tj. da se predstavljajo kot prostor ustvarjanja novega znanja, kot nekakšen kreativni laboratorij z unovčljivo produkcijo svojih strank. V to smer meri ideja t. i. kreativnic (*makerspace*), hekerskih laboratorijev oz. digitalnih studijev, ki jih knjižnice pospešeno vključujejo v svoje prostore (Slika 8).⁶⁶

62 Lowe in Cummings, »Small Spaces, Small Budget«, 18; Farrelly v: Elmborg, »Libraries as the Spaces Between Us«, 340.

63 V ilustracijo navaja poslovno vodilo denverske javne knjižnice, namreč »na prostor knjižnice prenesti najboljše zamisli iz trgovanja s potrošniki«. V skladu s tem so ponudili udobne sedeže, postregli s kavo in razstavili po več novih izvodov knjižnih uspešnic (Elmborg, »Libraries as the Spaces Between Us«, 338–339).

64 Le Febvre, *La Production d'Espace*.

65 Mattern, »Library as Infrastructure«.

66 Mestna knjižnica Ljubljana je spomladi 2017 v knjižnici Polje otvorila svojo prvo kreativnico z osrednjo atrakcijo – 3D tiskalnikom. »Prostor, kjer bodo uporabniki lahko s pomočjo sodobne tehnologije ustvarjali in razvijali svoje ideje« je dobila tudi knjižnica Franceta Bevka v Novi Gorici (Marussig, »Prostor za mlade krativce«).

Slika 8: Kreativnica (*makerspace*) v knjižnici in kulturnem centru v Aarhusu na Danskem, 2015

Matternova navaja vrsto primerov iz ZDA, ki po mnenju nekaterih sodobno javno knjižnico kažejo v vlogi demokratizatorja podjetništva, podpornika zagonskih podjetij oz. ponudnika lastne odprtokodne tehnologije in neodvisnih medijev.⁶⁷ Ne gre le za to, da tovrstna ponudba praviloma pomeni vstop komercialnih ponudnikov in podjetij v knjižnične prostore in jemlje prostor tihim conam. »Spodbujanje in navdušenje nad takimi projekti se spogleduje z neoliberalnimi vrednotami.«⁶⁸ Utelesa logiko unovčljivih rešitev, gonjo za učinkovitost in inovacijo in promovira idejo, da je »narediti nekaj novega« enako kot »ustvariti novo znanje«, kar je lahko nevarna zmota. Ampak, »kakšno znanje dobimo, ko na 3D tiskalniku natisnemo obesek za ključel?«, se retorično sprašuje Matternova.⁶⁹

Kritika prevladujoče komercializacije knjižnic terja nova izhodišča in drugačno zamišljanje delovanja javne knjižnice. V nasprotju s pričakovanji je to mogoče prav s pomočjo koncepta tretjega prostora, vendar v nujnem odmiku od Oldenburgovih nastavkov. Njegov ideal javne sfere so mnogi že zavrnili kot preživet in ga (največkrat v kontekstu drugih disciplin, tj. zunaj urbane sociologije) tudi kritično redefinirali.⁷⁰ Pri tem je pomenljivo, da vsi po vrsti dosledno uporabljajo izraz *third space* (in ne *third place*), ki omogoča

67 *Carnegie Library* v Pittsburghu je s pomočjo Googla in Heinzove fundacije vpeljala tedenske delavnice, kjer se mladi lahko seznanijo z najnovejšo tehnološko opremo; *Chattanooga Library* je na 12.000 kvadratnih metrih otvorila neke vrste javni laboratorij za izobraževalne storitve, produkcijo in povezovanje znanja, kjer mdr. ponujajo 3D tiskalnike, laserske in vinilne rezalnike in šivalne stroje (Resnick, »What the Library of the Future Will Look Like?«).

68 Ibid.

69 Mattern, »Library as Infrastructure«.

70 Gl. Wohl, »The Turkish Tea Garden«; Yuen & Johnson, »Leisure Spaces, Community, and Third Places«; Rocielle in Carpenter II, »Navigating the Third Space«; Wright, »From 'third place' to 'third space'«. Del kritike se praviloma nanaša na habermasovska izhodišča Oldenburgove študije, v kar se tukaj ne moremo spuščati.

bolj odprto, manj na fizični prostor vezano interpretacijo pomena.⁷¹ V tem smislu tretji prostor nastopa kot koncept preseganja pripadnosti eni od dveh možnosti oz. entitet, naj je to kultura, spol ali družbena vloga; predstavlja skratka odprto mesto možnosti in dialoga, povezovanja razlik, srečevanja in raznoterosti. Je prostor mejnosti, vmesnosti, nedorečenosti, hibridnosti, in to v številčnejših pomenih kot zgolj v razmerju med javnim in zasebnim, delom in domom. Homi Bhabha pojem uporabi in nadgradi v postkolonialni teoriji; Hollingshead v študijah prostega časa,⁷² pojavlja se v literaturi na temo migracij, teorije identitet, spolnih in etničnih; na področju izobraževanja v kontekstu interakcije med učiteljem in učencem, med igro in učenjem,⁷³ zadnje čase pa vse bolj tudi v navezavi na virtualni prostor novih tehnologij.⁷⁴

Knjižnična stroka mora v teoriji in praksi razviti bolj ambiciozno razumevanje tretjega prostora, ki presega zgolj ustvarjanje vzdušja urbane dnevne sobe in ni kopija Oldenburgovega, pač pa prestopa iz fizično ambientalnega razumevanja v paradigmatsko. Zastaviti in implementirati ga mora kot kreativen, relacijski, delovni koncept, ki se kaže v načinu in delu knjižničarjev in institucionalni naravnosti s posluhom za različnost in drugačnost, z občutljivostjo in odprtostjo do potreb okolice. Estetika prostora in ambient sta tu samo okvir, spodbudna okoliščina. Delujoč v tej smeri, pa knjižnica in njen (tako razumljen tretji) prostor v današnjem času poglobljene neenakosti in socialnih kriz preprosto nimata konkurence.

V času izzivov in preobrazb knjižnična stroka zato najbolj potrebuje nov epistemološki okvir. V tej luči se zdi izjemno uporabna konceptualizacija knjižnice kot multiple infrastrukture oz. infrastrukturne ideologije, kot jo predloži Shannon Mattern:

Misliti knjižnico kot mrežo povezanih infrastruktur – arhitekturnih, tehnoloških, družbenih, intelektualnih in etičnih – lahko pomaga bolje identificirati vloge, za katere želimo, da jih igra, in definirati, kaj lahko od nje pričakujemo. (Mattern, »Library as Infrastructure«)

Samo tako bo lahko usklajevala in razvijala različne, povezujoče in tudi nasprotujoče si tendence in delovala obenem kot prostor debat in tišine, kontemplacije in druženja, inovacije in kreacije, pa tudi kot »prostor izjeme«, umika od pričakovanih zahtev in prevladujočih trendov sodobnega vsakdana.

71 Za natančno razlago pomenske razlike med *space* in *place* gl. Leckie in Buschman, »Space, Place and Libraries«.

72 Bhabha, *The Location of Culture*; Hollingshead, e. g. »Tourism, Hybridity, and Ambiguity«.

73 Irving & Young, »Perpetual Liminality«; H. L. M. Jacobs, »Information literacy«; T. M. Pennington, *Third Space*.

74 Wright, »From 'third place' to 'third space'«; Wright, Graham, Jackson, »Third Space, Social Media and Everyday Political Talk«; Yuen in Johnson, »Leisure Spaces, Community, and Third Places.«

V knjižnici je prostor tako za podjetniške vsebine kot za alternativno realnost, kjer znanje nima nujno denarne vrednosti, kjer učenja ne stimulira gonja za profit in unovčljiva učinkovitost. In v skladu s tem je treba vedno znova preizpraševati in aktualizirati tudi dominantni knjižnični diskurz.

BIBLIOGRAFIJA

- »350 libraries have closed«, *Daily Mail Online*, 29. 3. 2016, www.dailymail.co.uk/news/article-3513148/350 (obiskano maja 2017).
- »About designing libraries«, www.designinglibraries.org.uk/index.asp?PageID=5 (obiskano maja 2017).
- Agresta, Michael. »What Will Become of the Library? How it will evolve as the world goes digital?« *Slate*, 22. 4. 2014, www.slate.com/articles/life/design/2014/04 (obiskano maja 2017).
- Allan, David. »The Advantages of Literature: The Subscription Library in Georgian Britain.« V: *The Meaning of the Library. A Cultural History*, ur. Alice Crawford, 103–124. Princeton: Princeton University Press, 2015.
- Angleško-slovenski slovar bibliotekarske terminologije*, www2.arnes.si (obiskano maja 2017).
- Arenson, Adam. »Libraries in Public before the Age of Pubic Libraries: Interpreting the Furnishings and Design of Athenaeums and Other 'Social Libraries', 1800–1860.« V: *The Library as Place. History, Community, and Culture*, ur. John E. Buschman in Gloria J. Leckie, 41–60. Westport: Libraries Unlimited, 2007.
- Battles, Matthew. *Library: An Unquiet History*. New York: W. W. Norton & Company, 2003–.
- Bellamacina, Greta. »We can't lose public libraries – they're as crucial for students as ever.« *The Guardian*, 5. 2. 2016., www.theguardian.com/education/2016/feb/05-public-libraries-crucial-for-students-closures (obiskano maja 2017).
- Bhabha, Homi K. *The Location of Culture*. London: Routledge, 1994.
- Birkerts, Sven. *The Gutenberg Elegies. The Fate of Reading in an Electronic Age*. London: Faber & Faber, 2006.
- Black, Alistair in Nan Dahlkild, ur., *Library Design, from Past to Present, Library Trends* 60, št. 1 (2011): 1–10.
- Boddy, Trevor. »The library and the city«, *The Architectural Review* 44 (junij 2006): 46–84.
- Buschman, John E. in Gloria J. Leckie. »Space, Place, and Libraries: An Introduction.« V: *The Library as Place. History, Community, and Culture*, ur. John E. Buschman in Gloria J. Leckie, 3–28. Westport: Libraries Unlimited, 2007.
- Campbell, James W. P. *The Library: A World History*. Chicago: University of Chicago Press, 2013.
- Carlson, Scott. »The Deserted Library«. *Chronicle of Higher Education*, 46, št. 12 (2001): 35–38.
- Ciolfi, Luigina & Aparecido Fabiano Pinatti de Carvalho. »Work practices, nomadicity and the mediational role of technology.« *Computer Supported Cooperative Work (CSCW)* 23, št. 2 (2014): 119–136.
- Conley, Dalton. *Elsewhere, U.S.A. How we got from the company man, family dinners, and the affluent society to the home office, blacberry moms, and economic anxiety*. New York: Pantheon Books, 2009.

- Cowham, Brian. *The Social Life of Coffee. The Emergence of the British Coffeehouse*. New Haven in London: Yale University Press, 2005.
- Crawford, Alice, ur. *The Meaning of the Library. A Cultural History*. Princeton: Princeton University Press, 2015.
- Crawford, Alice. »The Renaissance Library and the Challenge of Print.« V: *The Meaning of the Library. A Cultural History*, ur. Alice Crawford, 72–90. Princeton: Princeton University Press, 2015.
- Davis, Lennard J. *Factual Fictions: The Origins of English Novel*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1983.
- Demas, Sam. »From the Ashes of Alexandria: What's Happening in the College Library?« V: *Library as Place*, 25–40. Washington, D. C.: Council on Library and Information Science, 2005.
- Designing Libraries for 21st Century*, www.ncsu.edu/mckimmon/cpe/opd/libraries/ (obiskano maja 2017).
- Designing Libraries*, www.designinglibraries.org.uk (obiskano maja 2017).
- Ellis, Markman. *The Coffee House. A Cultural History*. London: Weidenfeld & Nicholson, 2004.
- Elmborg, James K. »Libraries as the Spaces Between Us: Recognizing and Valuing the Third Space.« *Reference & User Services Quarterly* 50, št. 4 (2011): 338–350.
- Erickson, Lee. *The Economy of Literary Form. English Literature and the Industrialization of Publishing, 1800–1850*. Baltimore in London: The Johns Hopkins University Press, 1996.
- Fisher, Karen E., Matthew L. Saxton, Phillip M. Edwards in Jens-Erik Mai. »Seattle Public Library as Place: Reconceptualizing Space, Community, and Information at the Central Library.« V: *The Library as Place. History, Community, and Culture*, ur. John E. Buschman in Gloria J. Leckie, 135–160. Westport: Libraries Unlimited, 2007.
- Fister, Barbara. »Common Ground: Libraries and Learning.« *Library Issues* 25, št. 1 (2004), <http://homepages.gac.edu/%7Efister/LIcommonground.html> (obiskano maja 2017).
- Freeman, Geoffrey T. »The Library as Place. Changes in Learning Patterns, Collections, Technology, and Use.« *Library as Place. Rethinking Roles, Rethinking Space*, 1–9. Washington, D.C.: Council on Library and Information Science, 2005.
- Frischer, Bernard. »The Ultimate Internet Cafe.« V: *Library as Place*, ur. Geoffrey T. Freeman, 41–55. Washington, D.C.: Council on Library and Information Science, 2005.
- »Future library – a fascinating mystery«, <http://keskustakirjasto.fi/en/2011/03/11/> (obiskano maja 2017).
- Greenhalgh, Liz, Ken Worpole in Charles Landry, ur. *Libraries in a World of Cultural Change*. London: UCL Press, 1995.
- Hall, Edith. »Adventures in Ancient Greek and Roman Libraries.« V: *The Meaning of the Library. A Cultural History*, ur. Alice Crawford, 1–30. Princeton: Princeton University Press, 2015.
- Hamlyn, M. Hilda. »Eighteenth-century Circulating Libraries in England.« V: *The Library* 5, št. 1 (1947): 197–222.
- Harvey, David. *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*. London: Routledge, 2001.
- Hollingshead, Keith. »Tourism, Hybridity, and Ambiguity: The Relevance of Bhabha's Third Space.« *Journal of Leisure Research* 30, št. 1 (1998): 121–156.
- Irving, Allan in Thomas Young. »Perpetual Liminality: Re-readings of Subjectivity and Diversity in Clinical Social Work Classrooms.« *Smith College Studies in Social Work* 74, št. 2 (2004): 213–227.

- Jacobs, Edward H. »Eighteenth Century British Circulating Libraries and Cultural Book History.« *Book History* 6 (2003): 1–22.
- Jacobs, H. L. M. »Information Literacy and Reflective Pedagogical Praxis.« *Journal of Academic Librarianship* 34, št. 3 (2008): 183–201.
- Jacobs, Jane. *Umiranje in življenje velikih ameriških mest*. Prevod Nina Kozinc. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2009.
- Jenkins, Simon. »Libraries are dying – but it's not about the books.« *The Guardian*, 22. 2., 2016, www.theguardian.com/commentisfree/2016/dec/22/libraries-dying-books-internet (obiskano maja 2017).
- Kaser, Gretschel. »The Library of the Future is Empty and It's All About Experience.« *Public Library Online*, 10. 10. 2016, <http://publiclibrariesonline.org/2016/10/the-library-of-the-future-is-coming-and-its-all-about-experience/> (obiskano maja 2017).
- Kaufman, Paul. »In Defense of Fair Readers.« *Review of English Literature* 8, št. 2 (1967): 68–76.
- Kelly, Thomas: *Early Public Libraries. A History of Public Libraries in Great Britain before 1850*. London: The Library Association, 1966.
- Keymer, Thomas in Peter Sabor. *Pamela in the Marketplace. Literary Controversy and Print Culture in Eighteenth-Century Britain and Ireland*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Khan, Ayub. *Better by Design. An Introduction to Planning and Designing a New Library Building*. London: Facet Publishing, 2009.
- Lancaster, F. W. »Second Thoughts on the Paperless Society.« *Library Journal* (15. september 1999): 48–50.
- Leckie, Gloria J. in Jeffrey Hopkins. »The Public Place of Central Libraries: Findings from Toronto and Vancouver.« *Library Quarterly* 2., št. 3 (2002): 326–372.
- Le Febvre, Henri. *La production de l'espace*, Paris: Anthropos, 1974.
- Lowe, Louise in Roylee Cummings. »Small Spaces, Small Budget, Big Results: Creating User-Centered Learning Space on a Budget.« *Georgia Library Quarterly* 46, št. 1 (2009): 18–25.
- Mann, Thomas. »The Research Library as Place.« V: *The Library as Place. History, Community, and Culture*, ur. John E. Buschman in Gloria J. Leckie, 191–206. Westport: Libraries Unlimited, 2007.
- Marussig, Mitja. »Prostor za mlade kreativce.« *Primorske novice*, 6. 4. 2017, www.primorske.si/Novice/Goriska/Prostor-za-mlade-kreativce (obiskano maja 2017).
- Matter, Shannon. *The New Downtown Library*. Minneapolis: University of Minneapolis Press, 2007.
- Mattern, Shannon. »Library as Infrastructure. Reading room, social service center, innovation lab. How far can we stretch the public library?« V: *Places*, 2014, <https://placesjournal.org/articles/library-as-infrastructure> (obiskano maja 2017).
- McFernan, John. »Library Whingers are wrong – we should shut our libraries.« *The Telegraph*, 20. 10. 2011, www.telegraph.co.uk/culture/books/8838633/Liberal-whingers-are-wrong-we-should-shut-our-libraries.html (obiskano maja 2017).
- McKillop, Dugald Alan (1934): »English circulation libraries, 1725 – 50.« V: *The Library* 4 (1934): 476–316.
- Meyer, Robinson. »Fewer Americans Are Visiting Local Libraries – and Technology Isn't to Blame.« *The Atlantic*, 14. 4. 2016, www.theatlantic.com/technology/archive/2016/04/ (obiskano maja 2017).
- Murray, Stuart A. P.: *The Library: An Illustrated History*. New York: Allworth Press. 2009.

- New Library Buildings in Europe*, <http://libereurope.eu/blog/project/new-library-buildings-europe-documentation-2016/> (obiskano maja 2017).
- Oldenburg, Ray. *The Great Good Place. Cafes, Coffee Shops, Community Centers, General Stores, Bars, Hangouts, and How They Get You through the Day*. New York: Paragon House, 1989.
- Oldenburg, Roy. *Celebrating the Third Place. Inspiring Stories about the »Great Good Places« at the Heart of Our Communities*. New York: Marlowe & Company, 2001.
- Pennington, Tara. M. *Third Space: Creating a Library Environment that Opens Doors for Collaboration, Value, and Student Achievement*. MA thesis, University of Central Missouri, 2012.
- Pettegree, Andrew. »The Renaissance Library and the Challenge of Print.« V: *The Meaning of the Library. A Cultural History*, ur. Alice Crawford, 72–90. Princeton: Princeton University Press, 2015.
- Petterson, Christina A. »Space Designed for Lifelong Learning.« V: *Library as Place*, ur. Geoffrey T. Freeman, 56–65. Washington, D. C.: Council on Library and Information Science, 2005.
- Putnam, Robert. *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster, 2000.
- Putnam, Robert in Lewis M. Feldstein. *Better Together: Restoring the American Community*. New York: Simon & Schuster, 2003.
- Ranseen, Emily. »The Library as Place: Changing Perspectives.« *Library Administration and Management* 16, št. 4 (2002): 203–207.
- Raven, James: »From promotion to proscription: arrangements for reading and eighteenth century libraries.« V: *The practice and representation of reading in England*, ur. James Raven, Helen Small, Naomi Tadmor, 175–201. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Resnick, Brian. »What the Library of the Future Will Look Like?« *The Atlantic*, 21. 1. 2014, www.theatlantic.com/politics/archive/2014/01/what-the-library-of-the-future-will-look-like/453936/ (obiskano maja 2017).
- Richetti, John. »Introduction.« V: *The Cambridge Companion to the Eighteenth Century Novel*, ur. John Richetti, 1–8. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Rocielle, Jules & Stephen B. Carpenter II. »Navigating the Third Space.« *Journal of Curriculum and Pedagogy* 12, št. 2 (2015): 131–133.
- Rock, Margaret. »The Future of Libraries: Short on Books, Long on Technology.« *Beyond Technology*, <http://2machines.com/181239/> (obiskano maja 2017).
- Roth, Manuela. *Library Architecture + Design*. Salenstein: Braun Publishing, 2015.
- Schmidt, Morten. »On Library Architecture.« Predavanje na Royal Academy, London, 19. 4. 2011. Objavljeno v: K. Warpole, *Contemporary Library Architecture*. London: Routledge, 2013.
- Sennett, Richard. *The Conscience of the Eye: The design and social life of cities*. London: Faber and Faber, 1991.
- Sennett, Richard. *The Fall of Public Man*. New York: Knopf, 1977.
- Sheridan, Richard Brinsley. »The Rivals.« V: *Sheridan's Plays*, ur. Lewis Gibbs. London: Everyman's Library, 1963.
- Shill, Harold B. in Shawn Tonner. »Creating a Better Place: Physical Improvements in Academic Libraries.« *College and Research Libraries* 65, št. 6 (2003): 431–466.
- Shill, Harold B. in Shawn Tonner. »Does the Building Still Matter? Usage Patterns in New, Expanded, and Renovated Libraries.« *College and Research Libraries* 65, št. 2 (2004): 123–151.

- Skelton-Foord, Christopher. »Economics, Expertise, Enterprise and the Literary Scene: The Commercial Management Ethos in British Circulating Libraries, 1780–1830.« V: *Authorship, Commerce and the Public Scenes of Writing 1750–1850*, ur. E. J. Clery, Caroline Franklin, Peter Garside, 136–151. London: Palgrave Macmillan, 2002.
- Spinks, Rosie. »The Future of Libraries Has Little to Do with Books.« *GOOD*, 4. 1. 2015, www.good.is/articles/public-libraries-reimagined (obiskano maja 2017).
- Strategija razvoja slovenskih splošnih knjižnic*, <http://zdruzenje-knjiznic.si> (obiskano maja 2017).
- Taylor, Tinnon John. *Early Opposition to the English Novel. The Popular Reaction from 1760 to 1830*. New York: King's Crown Press, 1943.
- The Future of the Public Library*, <https://elsfutursdelabibliotecapublica.wordpress.com/idees-forca-extretics-de-les-aportacions-realitzades/english/> (obiskano maja 2017).
- Ulin, David L. *The Lost Art of Reading. Why Books Matter in a Distracted Time*. Seattle: Sasquatch Books, 2010.
- Valenčič, Darja. »Ideja: Knjižnica bi postala središče soseke Ruski car.« *Dnevnik*, 19. 1. 2017, www.dnevnik.si/1042760019 (obiskano maja 2017).
- Vogrinčič, Ana. »The Novel-Reading Panic in 18th-century England: An Outline of an Early Moral Media Panic.« *Medijska istraživanja* 14 (2008a): 109–112.
- Vogrinčič, Ana. *Družabno življenje romana. Uveljavljanje branja v Angliji 18. stoletja*. Ljubljana: ISH, 2008.
- Warner, William B. *Licensing Entertainment. The Elevation of Novel Reading in Britain, 1684–1750*. Berkeley in Los Angeles: University of California Press, 1998.
- Warner, William B. »Novels on the Market.« V: *The Cambridge History of English Literature, 1660–1780*, ur. John Richetti, 87–105. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Warpole, Ken. *Contemporary Library Architecture. A Planning and Designing Guide*. London in New York: Routledge, 2013.
- Watson *Better Libraries and Learning Spaces: Projects, Trends, Ideas*, 2013.
- Watt, Ian. *The Rise of the Novel. Studies in Defoe, Richardson and Fielding*. Berkeley in Los Angeles: University of California Press, 1957.
- Wilson, Nicola. »Boots' Book-lover's Library and the Novel. The Impact of a Circulating Library on Twentieth-Century Fiction«, *Information & History: A Journal of History* 49, št. 4 (2014): 427–449.
- Wilson, Thomas. *The Use of Circulating Libraries Considered; with instructions for opening and conducting a library, either upon a large or small plan*. London: J. Hamilton et al., 1797.
- Wohl, Sharon. »The Turkish Tea Garden: Exploring a 'Third Space' with Cultural Resonances«, *Space and Culture* 20, št. 1 (2016): 56–67.
- Wright, Scott, Todd Graham in Dan Jackson. »Third Space, Social Media, and Everyday Political Talk.« V: *The Routledge Companion to Social Media and Politics*, ur. Axel Bruns, Gunn Enli in Eli Skogerbo, 74–88. London: Routledge, 2016.
- Wright, Scott. »From 'third place' to 'third space': Everyday Political Talk in Non-Political Online Spaces.« *Javnost* 19, št. 3 (2012): 5–20.
- Yuen, Felice in Amanda J. Johnson. »Leisure Spaces, Community, and Third Places.« *Leisure Sciences* 0, št. 0 (2016): 1–9.
- Žibert, Andreja. »Knjižnica je veliko več kot izposojevalnica knjig.« *Delo*, 18. 12. 2015, www.delo.si/novice/ljubljana/knjiznica-je-veliko-vec-kot-izposojevalnica-knjig.html (obiskano maja 2017).